

تحلیل سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط

(مورد مطالعه: کسب و کارهای کوچک و متوسط قزوین)

آصف کریمی^۱، بهزاد بانکی پور^{۲*}، محمود احمدپور داریانی^۳

۱. استادیار دانشکده مدیریت و حسابداری، پردیس فارابی، دانشگاه تهران

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت کارآفرینی، دانشگاه تهران

۳. دانشیار دانشکده کارآفرینی، دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۹۲/۸/۱

تاریخ پذیرش: ۹۲/۱۱/۲۳

چکیده

هدف اصلی این تحقیق شناسایی و تحلیل سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط در استان قزوین است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و به لحاظ رویکرد تحقیق، کمی است. شیوه جمع آوری داده‌ها از نوع توصیفی-پیمایشی است. جامعه آماری این تحقیق مدیران کسب و کارهای کوچک و متوسط در استان قزوین بودند که بر اساس فرمول کوکران ۹۳ نفر از آن‌ها به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب انتخاب شدند. ابزار اصلی جمع آوری داده‌ها پرسشنامه بود که روایی آن از طریق پانل متخصصان بررسی و کسب شد. برای تعیین میزان پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد (۰/۹۴). داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۹ و همچنین نرم‌افزار LISREL نسخه ۸/۵ تجزیه و تحلیل شدند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که سازوکارهای مالی - تسهیلاتی، حمایتی، آموزشی، مدیریتی و ارتباطی از جمله مهم‌ترین سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط هستند.

واژه‌های کلیدی: توسعه، سازوکارها، کسب و کارهای کوچک و متوسط

مقدمه

کسب و کارهای کوچک و متوسط بخش جدایی ناپذیر فرایند تحول و دگرگونی در بازار رو به گسترش دنیای امروز هستند. این کسب و کارها در ابداع شیوه‌های جدیدی که به تغییرات فناوری و افزایش توانایی تولید منجر خواهد شد نقش مهمی ایفا می‌کنند. می‌توان گفت چنین واحدهایی در جست‌وجوی تغییر و تحول و رقابت هستند، چون در حال دگرگون کردن ساختار کلی بازارند (اکس زولتان جی، ۱۳۸۳)؛ همچنین ایجاد و توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط سیاستی مهم در ایجاد مشاغل جدید، تسریع در بهبود اوضاع اقتصادی و رشد کشورها به‌شمار می‌رود و به این دلیل است که باید توجه ویژه‌ای به کسب و کارهای کوچک و متوسط شود؛ زیرا کسب و کارهای کوچک و متوسط قادرند خود را با محیط امروزی وفق دهند؛ همین‌طور ساختار آن‌ها امکان تطبیق با تغییرات و تحولات گسترده و همه‌جانبه را فراهم می‌سازد و حفظ و بقایشان را امکان‌پذیر می‌کند (Garavan et al., 1994).

در ایران نیز کسب و کارهای کوچک و متوسط نقش بسزایی در توسعه و رشد اقتصادی ایفا می‌کنند. بر اساس گزارش سازمان صنایع کوچک و شهرک‌های صنعتی ایران، حدود ۹۰ درصد بنگاه‌های اقتصادی در ایران را بنگاه‌های با کمتر از ۵۰ نفر کارمند تشکیل می‌دهند (سازمان صنایع کوچک و شهرک‌های صنعتی ایران، ۱۳۹۰). آسیب‌شناسی این بنگاه‌ها، مطالعه بر روی دلایل موفقیت یا شکست آن‌ها و ارائه مدل بومی موفقیت کسب و کارهای کوچک و متوسط می‌تواند کمک شایان توجهی به ارتقای کارایی، بهبود عملکرد و رقابت‌پذیری آن‌ها در بازار بین‌المللی کند. اگرچه پژوهش‌های زیادی در ادبیات کسب و کارهای کوچک و متوسط انجام شده است، تاکنون تحقیق جامعی درباره سازوکارهای توسعه این نوع کسب و کارها و اولویت‌بندی این سازوکارها انجام نشده است. سازوکارهایی که کسب و کارهای کوچک و متوسط برای دستیابی به رشد و توسعه به کار می‌گیرند موضوع جدیدی است که ادبیات رشد کمتر به آن توجه کرده است؛ از این رو مطالعه حاضر بیشتر بر این موضوع تمرکز می‌کند. شناسایی این سازوکارها می‌تواند سیاست‌گذاران و سازمان‌های سیاست‌گذاری را برای اقدام‌های هدفمند و اثرگذار در ارتباط با این بنگاه‌ها کمک کند و همچنین به صاحبان کسب و کارها در تمرکز بر اقدام‌های کلیدی یاری کند و اهرمی برای دستیابی به رشد و توسعه و ارتقای عملکرد کسب و کارها باشد.

بنابراین، هدف اصلی این مقاله شناسایی و تحلیل سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط است. مهم ترین پرسشی که اینجا مطرح می شود این است که مهم ترین سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط کدامند؟

مروری بر پیشینه تحقیق

توسعه و شکوفایی بخش بزرگی از اقتصاد جوامع گوناگون در دنیای امروز وابسته به سازوکارهایی است که در آن کسب و کارهای جدید شکل و توسعه می یابند. سازوکارهای توسعه کسب و کارها مجموعه راهکارهایی است که توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط را در یک جامعه تسهیل می کند و شرایطی را برای کارآفرینان فراهم می سازد تا بتوانند موقعیت رقابتی خود را در بازار بهبود بخشند (Covin et al., 1990). در این میان، افراد کارآفرین هر جامعه نقش اصلی را در ایجاد این کسب و کارها ایفا می کنند و کارآفرینی ابزاری نیرومند برای شناخت فرصت هایی است که بهره گیری از آن ها می تواند باعث رفع مشکلاتی همچون اشتغال، کمبود نیروی انسانی خلاق و پویا، پایین بودن بهره وری، کاهش کیفیت محصولات و خدمات، رکود اقتصادی و افزایش رقابت شود (Landstrom, 2005). امروزه، اقتصاد کشورهای توسعه یافته بر محور کسب و کارهای کوچک و متوسط استوار است و عموماً کارآفرینان این بنگاه ها را تاسیس می کنند که معمولاً وجوه مورد نیاز برای توسعه طرح و ایده خود را در اختیار ندارند (ایزدخواه و اصغری زاده، ۱۳۸۸). این شرکت ها سهم بسزایی در توسعه صنایع پیشرفته و ایجاد اشتغال دارند و نسبت به شرکت های بزرگ از انعطاف پذیری بالایی برخوردارند.

علاوه بر این، کسب و کارهای کوچک و متوسط مزایای بسیار زیاد دیگری نیز دارند. بنگاه های کوچک با هزینه های عمومی کم و ظرفیت محدود ماشین آلات، انعطاف پذیری بیشتری دارند. این صنایع با ایجاد شبکه های ارتباطی منظم و همکاری های نظام مند با یکدیگر، ضمن دستیابی به شاخص های تولید انبوه، از مزیت های کسب و کارهای کوچک همچون نوآوری و تنوع نیز برخوردارند (برخوردار، ۱۳۸۹). بیشترین منافع رشد کسب و کارهای کوچک و متوسط مربوط به کمک این نوع کسب و کارها به بخش استخدام و اشتغال است

(Hamilton and Dana, 2003; Reid and Harris, 2004)؛ بنابراین بسیاری از دولت‌ها متقاعد شده‌اند که باید بستر رشد و توسعه را برای واحدهای کوچک و متوسط فراهم سازند و آن‌ها را حمایت کنند (Kyaw, 2008).

آمبویس و مالدونی کسب و کارهای کوچک و متوسط را واحدهای اقتصادی که از طرف شخصی مستقل (کارآفرین) به آسانی قابل تأسیس و اداره‌اند در نظر می‌گیرند (Amboise & Muldowney, 1988). واحد صنعت و تجارت^۱ برای اهداف آماری تقسیم‌بندی زیر را به کار می‌برد:

۱) کسب و کارهای خرد^۲: ۱ تا ۹ نفر نیروی انسانی؛ ۲) کسب و کارهای کوچک: ۱۰ تا ۹۹ نفر نیروی انسانی (شرکت‌های خرد را هم شامل می‌شود)؛ ۳) کسب و کارهای متوسط: ۱۰۰ تا ۱۹۹ نفر نیروی انسانی؛ ۴) کسب و کارهای بزرگ: بیش از ۲۰۰ نفر نیروی انسانی.

اهمیت صنایع کوچک و متوسط در رشد و ثبات اقتصادی بلندمدت، به اندازه و ساختار آن‌ها مربوط است که در شرایط خاص به آن‌ها امکان می‌دهد منعطف باشند و بتوانند با شرایط اقتصادی نامساعد مقابله کنند. صنایع کوچک و متوسط بیشتر از صنایع بزرگ کاربر هستند و به همین سبب برای ایجاد مشاغل جدید به هزینه‌های سرمایه‌گذاری اندکی نیاز دارند (Tommaso & Sabrina., 2000). صنایع بزرگ اثرپذیری شدیدی از صنایع کوچک و متوسط دارند و بازدهی آن‌ها تا حد زیادی تحت تأثیر صنایع کوچک و متوسط است (Hillary, 2000). یکی از شرایط مهم برای موفقیت پایدار در اقتصاد جهان امروزی نیز گسترش این صنایع است و این صنایع در تثبیت درآمدها، رشد اقتصادی و اشتغال جامعه نقش مهمی ایفا می‌کنند (Luo, 2000). بنگاه‌های تولیدی کوچک دارایی‌های ناملموس شایان توجه اما معمولاً دارای سرمایه و منابع محدود برای حمایت از تولید و بازاریابی هستند؛ افزون بر این، بازار تولیدات آن‌ها پیوسته در حال تغییر است و جهانی شده است، چنان که قابلیت آن‌ها در به‌دست آوردن و مدیریت منابع کمیاب برای بقا و ادامه حیات محدود شده است. با وجود این محدودیت، شکست کسب و کارهای کوچک نسبت به قبل کمتر شده است (Kim et al., 2008)؛ بنابراین توسعه

1. DTI Department of Trade and Industry
2. Micro firm

بنگاه‌های کوچک و متوسط رمز توسعه اقتصادی کشور است. بنگاه‌های کوچک و متوسط از راه چهار مجرای کارآفرینی، نوآوری و تغییر فناوری پویایی صنعت و در نهایت ایجاد فرصت‌های شغلی و افزایش درآمد بر اقتصاد جهانی تأثیر گذارند؛ همچنین شدت یافتن رقابت جهانی، افزایش بی‌اطمینانی و تقاضای فزاینده برای محصولات متنوع باعث شده است که توجه به این صنایع بیشتر شود. هرچند صنایع بزرگ به جهت داشتن مزیت‌های ناشی از اثر مقیاس انبوه، دامنه تولید، تجربه و اثر سازماندهی هنوز هم مورد توجه سیاست‌گذاران اقتصادی هستند، مزیت‌های صنایع کوچک و متوسط این صنایع را در تولید اغلب کالاها به انتخاب اول مبدل ساخته است (غفاری آشتیانی و پیرمحمدی، ۱۳۸۷). در این بین، به دست آوردن وجوه مورد نیاز و سایر ملزومات برای راه‌اندازی و تداوم این کسب و کارها همواره به شکل معضلی برای کارآفرینان مطرح بوده است. فرایند به دست آوردن وجوه مورد نیاز ممکن است ماه‌ها به طول انجامد و کارآفرینان را از حرفه مدیریت کسب و کارها منصرف کند. هریک از مراحل مختلف دوره عمر کارآفرینان دارای ویژگی‌های خاص خود است و در هریک از مراحل مختلف این دوره منابع مالی مختلفی قابل دسترسی است. دامنه گسترده‌ای از منابع تأمین مالی (با امکان‌پذیری و هزینه‌های گوناگون) در دسترس کارآفرینان قرار دارد (Deakins & Freel, 2003).

مرور ادبیات گوناگون برای تحلیل سازوکارهای یاری‌رسان در راه‌اندازی و توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط به مطالعه تحقیقاتی منجر شد که در ادامه ارائه می‌شود: بر اساس الگوی مفهومی دیده‌بان جهانی کارآفرینی، سازوکارهایی که به ایجاد و توسعه کسب و کارهای جدید کمک می‌کنند عبارتند از: تأمین مالی، سیاست‌های دولت، برنامه‌های دولت و آموزش و تربیت (Reynolds et al., 2010). علاوه بر این GEM مواردی از قبیل انتقال تحقیق و توسعه (OECD, 2010)، زیرساخت‌های قانونی و تجاری، دسترسی به زیرساخت‌های فیزیکی و هنجارهای فرهنگی و اجتماعی (Wilson et al., 2007) را از دیگر سازوکارهای مؤثر در ایجاد و توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط می‌شمارد. نتایج تحقیق انصاری و سلمانی‌زاده (۱۳۸۸) نشان داد که مؤلفه‌هایی از قبیل تجربه شخصی، نقش دولت، نقش بخش خصوصی، عوامل سیاسی داخلی و خارجی، عوامل فرهنگی و اجتماعی، عوامل فناوری و عوامل جمعیتی در توسعه کسب و کارها تأثیر داشته‌اند.

از نظر لینستراند و همکاران وی شبکه اجتماعی کارآفرین و تأمین مالی مهم ترین نقش را در رشد و راه اندازی و توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط ایفا می کنند (Lindstrand et al., 2011). بر اساس تحقیق شریف زاده و همکاران (۱۳۸۹)، مشخص شد که در زمینه اولویت بندی نیازهای حمایتی توسعه کسب و کارهای کشاورزی، از بین حمایت های نهادی، پرداخت تسهیلات بانکی، آسان شدن امور اداری، توسعه زیرساخت ها، شفاف سازی قوانین و امور حقوقی، واگذاری زمین، پرداخت یارانه، تنظیم بازار و گسترش پوشش بیمه و در بین حمایت های آموزشی و اطلاعاتی، امور و روند اداری مرتبط با راه اندازی و مدیریت کسب و کارها، زمینه ها و فرصت های موجود و آتی کارآفرینی، قوانین و امور حقوقی مرتبط با راه اندازی و مدیریت کسب و کار، نوشتن طرح توجیهی، مکان یابی، سازه ها و تأسیسات کسب و کار و برنامه ریزی تولید، در بالاترین اولویت ها قرار داشتند. بر اساس نتایج تحقیق احمدپور داریانی و کمال (۱۳۸۹) مشخص شد که شناخت راهبردهای کارآفرینانه، تدوین راهبردهای کارآفرینانه و عملکرد واحد کسب و کار، از جمله سازوکارهایی هستند که سهم عمده ای در عملکرد موفقیت آمیز واحدهای کسب و کار کشاورزی داشته اند. یداللهی فارسی و همکاران (۱۳۹۰) بیان داشته اند که ساختار سازمانی، امکانات فیزیکی، نظام پژوهشی، نظام مالی، نظام منابع انسانی، استراتژی سازمانی، نظام منابع اطلاعاتی، فرایندها و روش های کاری و سیستم کنترل و نظارت دارای در بالاترین اولویت ها در زمینه عوامل ساختاری مؤثر بر توسعه کارآفرینی قرار داشته اند. زیودار و قاسمی (۱۳۹۰) در پژوهشی در زمینه اولویت بندی عوامل تسهیلگر در راه اندازی کسب و کارهای کوچک و متوسط به ارجحیت شرایط چارچوب کارآفرینانه بر شرایط کارآفرین پی بردند. لرنر و هابر نیز در تحقیق خود عوامل مؤثر بر فرایند کارآفرینی و موفقیت شرکت های کارآفرینانه را به چهار گروه ویژگی های شخصی و روان شناختی کارآفرینان، حمایت های مالی و مشورتی دولتی، جذابیت های محیطی محل فعالیت شرکت و تنوع خدمات قابل ارائه تقسیم بندی کرده اند (Lerners & Haber, 2000). هینونن و کورولا در تحقیق خود در کشور فنلاند بر نقش حمایت ها و تشویق های مدیریت، انگیزش افراد و وجود شفافیت در راهبردها در راستای گسترش اطلاعات مرتبط با توسعه کارآفرینی سازمانی تأیید کرده اند (Heinonen & Korvela, 2003).

دی پایلیس و ریردون و کیگوندو ویژگی‌های شخصیتی منابع اطلاعاتی را در ایجاد و توسعه شرکت‌های کوچک و متوسط موثر دانسته‌اند (Kiggundu, 2002; De Pillis & Reardon, 2007). جیان گیوها و همکاران (۲۰۰۹) دریافتند که استقرار نظام تحقیق و توسعه می‌تواند سیستم برنامه کارآفرینی را با نوآوری و خلاقیت تلفیق کند؛ از این رو به کارگیری این رویکرد تحقیق و توسعه موجب می‌شود تا خلاقیت و نوآوری از طریق کارآفرینی افزایش یابد؛ همچنین آن‌ها دریافتند که استراتژی تحقیق و توسعه موجب افزایش توانمندی منابع انسانی و توسعه کارآفرینی می‌شود؛ بنابراین با بررسی پیشینه تحقیق مشخص شد که در زمینه توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط و کارآفرینانه سازوکارهای مختلفی وجود دارد. با بررسی پیشینه تحقیق مشخص شد که رشد و توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط در گروه مجموعه‌ای سازوکارهاست و این خود نخست نیازمند شناسایی و مشخص کردن این سازوکارهاست. برخی از اهداف این پژوهش عبارتند از:

- شناسایی و اولویت‌بندی سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط
- دسته‌بندی سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط
- اولویت‌بندی سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از نظر ماهیت، از نوع پژوهش‌های کمی و از نظر هدف جزو تحقیقات کاربردی است که بر پایه راهبرد پیمایش به انجام رسید. جامعه آماری شامل ۲۷۱ نفر از مدیران کسب و کارهای کوچک و متوسط در استان قزوین بود که با استفاده از فرمول کوکران ۹۳ نفر به عنوان نمونه تحقیق انتخاب شدند و با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب نمونه‌های تحقیق برای پاسخگویی به پرسشنامه انتخاب شدند؛ بدین ترتیب که هریک از شهرستان‌ها به عنوان یک طبقه در نظر گرفته شد و متناسب با حجم هریک از آن‌ها نمونه‌گیری صورت پذیرفت. داده‌های مورد نظر با استفاده از پرسشنامه محقق‌ساخته گردآوری شد که بر اساس پیشینه تحقیق تدوین شده بود و شامل دو بخش ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای مدیران و سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط (۳۷ گویه) بود که در قالب طیف

لیکرت بررسی شدند. روایی صوری پرسشنامه را متخصصان بازرنگری و تأیید کردند و برای تعیین قابلیت اعتماد پرسشنامه ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد و میزان آن برای مقیاس اصلی پرسشنامه یعنی سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط ۰/۹۴ به دست آمد. پس از تکمیل پرسشنامه‌ها، اطلاعات موجود در آن‌ها کدگذاری شدند و با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۹ و همچنین نرم‌افزار LISREL نسخه ۸/۵ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. از نرم‌افزار لیزرل برای انجام تحلیل عاملی تأییدی به منظور تأیید نتایج تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی نظیر فراوانی، درصد، میانگین، ضریب تغییرات، تحلیل عاملی اکتشافی و تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد.

یافته‌ها

بررسی ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای پاسخگویان نشان داد که بیشتر آن‌ها مرد (۸۷/۲ درصد) و بقیه (۱۲/۸ درصد) زن بودند. میانگین سنی مدیران مورد مطالعه تقریباً ۴۰ سال بود که رنج سنی بیشتر آن‌ها (۳۹/۵ درصد) بین ۳۰ تا ۴۰ سال قرار داشت. حوزه فعالیت شرکت بیشتر اعضای جامعه مورد مطالعه (۷۱/۸ درصد) صنعت بود و بیشترین فراوانی در زمینه رشته تحصیلی پاسخگویان (۳۹/۹ درصد) مربوط به کارشناسی بود؛ همچنین مشخص شد که بیشتر افراد جامعه مورد مطالعه (۶۸/۳ درصد) سابقه دریافت تسهیلات بانکی داشته‌اند.

همان‌گونه که ذکر شد، به منظور رتبه‌بندی سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط از ۳۸ گویه در قالب طیف لیکرت (از خیلی کم تا خیلی زیاد) استفاده شد و بر اساس ضریب تغییرات گویه‌ها رتبه‌بندی شدند. همان‌گونه که در جدول ۱ ملاحظه می‌شود، گویه‌های "اعطای تسهیلات بانکی با بهره پایین" و "کاهش موانع موجود در زمینه دریافت تسهیلات از قبیل وثیقه" در بالاترین رتبه‌ها قرار گرفتند و گویه‌های "انجام تحقیقات کاربردی در زمینه بررسی موانع و راهکارهای توسعه شرکت‌های کوچک و متوسط" و "اشاعه فرهنگ کارآفرینی" پایین‌ترین رتبه‌ها را به خود اختصاص دادند.

جدول ۱. رتبه‌بندی سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه
۱	۳۸/۸۷	۱/۶۶	۴/۲۴	اعطای تسهیلات بانکی با بهره پایین
۲	۴۱/۹۹	۱/۸۵	۴/۴۰	کاهش موانع موجود در زمینه دریافت تسهیلات از قبیل وثیقه
۳	۴۳/۳۸	۱/۸۷	۴/۳۱	کاهش تعرفه‌های گمرکی و مالیاتی برای شرکت‌های کوچک و متوسط به‌خصوص در سال‌های اولیه تأسیس
۴	۴۴/۹۰	۱/۷۴	۳/۸۷	تقویت اتحادیه‌ها و اصناف مربوط به شرکت‌های کوچک و متوسط
۵	۴۶/۲۰	۱/۹۵	۴/۲۲	ایجاد ثبات قیمت‌ها در بازار
۶	۴۶/۶۰	۱/۷۵	۳/۷۵	کاهش محدودیت‌های قانونی و بوروکراسی‌های اداری در زمینه تأسیس کسب و کارها
۷	۴۹/۹۴	۲/۱۲	۴/۲۴	حمایت همه‌جانبه دولت از شرکت‌های کوچک و متوسط
۸	۵۱/۵	۲/۰۶	۴	استفاده از مشاور یا افراد متخصص در امور شرکت‌ها
۹	۵۲/۱۳	۲/۰۸	۳/۹۹	ترتیب نیروهای کارآموده در مراکز آموزش عالی
۱۰	۵۲/۶۴	۱/۷۴	۳/۳۰	برخورداری مدیران از قابلیت‌ها و مهارت‌های کارآفرینانه
۱۱	۵۳/۴۰	۲/۴۳	۴/۵۵	فراهم کردن زمینه سرمایه‌گذاری مشترک در طرح‌ها و پروژه‌ها
۱۲	۵۴/۸۸	۲/۲۲	۴/۰۴	رفع تبعیض بین شرکت‌ها در زمینه اعطای تسهیلات و ارائه خدمات
۱۳	۵۵/۶۳	۲/۰۵	۳/۶۸	بهبود روابط سیاسی اقتصادی بین‌المللی
۱۴	۵۶/۲۴	۲/۲۳	۳/۹۶	ایجاد و تقویت بورس‌های رسمی مختص شرکت‌های کوچک و متوسط
۱۵	۵۶/۴۴	۲/۳۰	۴/۰۷	وجود شبکه آموزش مجازی در زمینه‌های تخصصی مختلف مختص شرکت‌های کوچک و متوسط
۱۶	۵۶/۹۲	۲/۲۰	۳/۸۶	ایجاد بانک یا مؤسسه مالی مختص شرکت‌های کوچک و متوسط به منظور حمایت بیشتر
۱۷	۵۷/۳۹	۱/۹۸	۳/۴۵	وجود محیط رقابتی سالم در بین شرکت‌های کوچک و متوسط
۱۸	۵۹/۴۶	۲/۳۳	۳/۷۵	بهبود سطح رضایت شغلی کارکنان در این کسب و کارها
۱۹	۵۹/۸۹	۲/۳۳	۳/۷۵	تولید، فراهم‌سازی یا واردات تجهیزات و امکانات مورد نیاز کسب و کارهای کوچک و متوسط
۲۰	۶۰/۲۲	۲/۶۸	۴/۴۵	بهره‌گیری از نیروهای تحصیل‌کرده و متخصص در امور تخصصی شرکت‌ها
۲۱	۶۱/۰۸	۲/۱۹	۳/۵۸	تشویق و ترغیب کارکنان در این کسب و کارها به کار گروهی و مشارکت فعال توسط مدیران
۲۲	۶۱/۲۱	۲/۳۶	۳/۸۵	تحقیق درباره شناسایی زمینه‌های مستعد برای سرمایه‌گذاری و فعالیت توسط شرکت‌های کوچک و متوسط
۲۳	۶۱/۶۷	۲/۳۹	۳/۸۷	اعطای مشوق‌های لازم برای حضور و فعالیت در زمینه کسب و کارهای کوچک و متوسط

ادامه جدول ۱. رتبه‌بندی سازوکارهای توسعه کسب‌وکارهای کوچک و متوسط

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه
۲۴	۶۲/۳۱	۲/۵۳	۴/۰۶	ایجاد مراکز مشاوره‌ای به منظور ارائه خدمات لازم در زمینه‌های مختلف به کسب‌وکارهای کوچک و متوسط
۲۵	۶۴/۵۶	۲/۱۵	۳/۳۳	حمایت مادی و معنوی دولت از ایده‌های نوآورانه
۲۶	۶۵/۴۸	۲/۵۹	۳/۹۵	وضع سیاست‌هایی برای تسهیل تبادلات بین‌المللی و حضور فعال کسب‌وکارهای کوچک و متوسط در این عرصه
۲۷	۶۵/۵۲	۲/۳۰	۳/۵۱	وجود نظام بیمه‌ای قدرتمند مختص کسب‌وکارهای کوچک و متوسط
۲۸	۶۵/۹۵	۲/۱۵	۳/۲۶	افزایش سطح دانش فنی مدیران و کارشناسان از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی
۲۹	۶۵/۹۷	۲/۵۳	۳/۸۳	توسعه زیرساخت‌ها (عمرانی، فناوری اطلاعات و...) به منظور توسعه کسب‌وکارهای کوچک و متوسط
۳۰	۶۹/۴۱	۲/۵۳	۳/۶۴	ایجاد مرکزی برای برقراری ارتباط مداوم بین شرکت‌های کوچک و متوسط و مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی
۳۱	۷۰/۳۸	۲/۵۹	۳/۶۸	برگزاری نشست‌ها و جلسات هم‌اندیشی با حضور مدیران شرکت‌های کوچک و متوسط به منظور تبادل افکار و اندیشه‌ها و ارائه راهکارهای مناسب
۳۲	۷۱/۲۱	۲/۹۲	۴/۱	تدوین طرح جامع توسعه کسب‌وکارهای کوچک و متوسط در کشور
۳۳	۷۱/۲۸	۲/۸۳	۳/۹۷	ایجاد پایگاه‌های اطلاع‌رسانی به منظور تسهیل در دریافت اطلاعات بازار
۳۴	۷۲/۱۲	۲/۲۹	۳/۱۷	افزایش سطح دانش مدیریتی و ارتباطی مدیران و کارشناسان از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی
۳۵	۷۸/۵۰	۳/۰۵	۳/۸۸	در اولویت قراردادن شرکت‌های کوچک و متوسط در زمینه واگذاری طرح‌ها و پروژه‌ها
۳۶	۸۵/۴۹	۲/۱۸	۲/۵۵	اشاعه فرهنگ کارآفرینی
۳۷	۸۶/۸۸	۲/۲۲	۲/۵۵	انجام تحقیقات کاربردی در زمینه بررسی موانع و راهکارهای توسعه شرکت‌ها

با هدف کاهش تعداد متغیرهای مربوط به سازوکارهای توسعه کسب‌وکارهای کوچک و متوسط به عوامل کمتر و تعیین سهم هر یک از عامل‌ها از تحلیل عاملی اکتشافی بهره گرفته شد. بدین منظور ۳۷ متغیر وارد تحلیل عاملی اکتشافی شد. برای مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی از ضریب KMO و آزمون بارتلت استفاده شد. مقدار KMO ۰/۹۰۵ و مقدار بارتلت ۷۸۲۵/۴۲۴ به دست آمد که در سطح یک درصد معنی‌دار بود و این امر نشان‌دهنده مناسب بودن همبستگی متغیرهای وارد شده برای تحلیل عاملی است؛ همچنین به منظور بالا بردن

تفسیر گویه‌ها از روش چرخش واریماکس استفاده شد و در مجموع تعداد پنج عامل و بر اساس مقادیر ویژه و نیز معیار عامل پیشین استخراج شدند که در جدول ۲ ارائه شده‌اند. این عوامل ۶۵/۰۴ درصد از واریانس کل متغیرها را تبیین کرده‌اند که این امر نشان‌دهنده درصد بالای واریانس تبیین شده به وسیله این عامل‌هاست. سهم هر کدام از این عوامل در این جدول مشخص شده است. نامگذاری عامل‌ها با توجه به ماهیت متغیرهای موجود در هر عامل انجام پذیرفت و بر این اساس این عوامل به صورت "مالی - تسهیلاتی"، "حمایتی"، "آموزشی"، "مدیریتی" و "ارتباطی" نام‌گذاری شدند. وضعیت قرارگیری متغیرها در عوامل با فرض واقع شدن متغیرهای با بار عاملی بزرگ‌تر از ۰/۵، بعد از چرخش عامل‌ها به روش وریماکس و نام‌گذاری عامل‌ها به شرح جدول ۲ است. با توجه به مقدار ویژه عوامل استخراج شده، عامل "مالی - تسهیلاتی" با مقدار ویژه ۶/۱۸ بیشترین سهم را در تبیین متغیرها دارد. پس از آن، عوامل "حمایتی" با مقدار ویژه ۵/۹۲، "آموزشی" با مقدار ویژه ۴/۰۷، "مدیریتی" با مقدار ویژه ۳/۹۹ و "ارتباطی" با مقدار ویژه ۳/۲۴ قرار دارند.

برای بررسی اعتبار سازه‌ای پرسشنامه و برازش الگوی اندازه‌گیری و ساختاری مربوط به سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار LISREL نسخه ۸/۵ تحلیل عاملی تأییدی شدند. در الگوی ۱ و جدول ۳ نتایج حاصل از این تحلیل عاملی تأییدی آمده است. در شکل ۱، الگوی برازش شده سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط، بارهای عاملی استاندارد شده گویه‌ها بیانگر این هستند که ابزار اندازه‌گیری در وضعیت مناسبی از لحاظ اعتبار سازه‌ای قرار دارد. در جدول ۴، شاخص‌های برازندگی بیانگر برازش خوب مدل مورد مطالعه با داده‌های مشاهده شده هستند. شاخص نیکویی برازش و شاخص تعدیل شده نیکویی برازش هر چه به یک نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده برازش مناسب مدل است؛ همچنین معیار ریشه میانگین باقی‌مانده‌ها، که شاخصی برای اندازه‌گیری متوسط باقی‌مانده‌هاست، هر چه کوچک‌تر باشد، نشان‌دهنده برازش خوب مدل است؛ افزون بر این مجذور کای و سطح معنی‌داری و کمیت‌های t (در سطح معنی‌داری ۰/۵۰ درصد) بیانگر نداشتن تفاوت معنی‌دار داده‌های مشاهده شده با مدل هستند (Hair et al., 2006). با توجه به نتایج جدول ۴ می‌توان گفت که عامل‌های مالی - تسهیلاتی، حمایتی، آموزشی، مدیریتی و

ارتباطی تا حدود زیادی ابعاد مستقل و مجزای سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط را اندازه گیری می کنند و این موارد به ترتیب اولویت رتبه اول تا پنجم را در تدوین این سازوکارها به خود اختصاص می دهند.

جدول ۲. خلاصه تحلیل عاملی سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط

نام عامل	متغیرها	بار عاملی	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
توسعه کسب و کار	اعطای تسهیلات بانکی با بهره پایین	۰/۶۹۰	۶/۱۸	۱۷/۱۷	۱۷/۱۷
	کاهش موانع موجود در زمینه دریافت تسهیلات از قبیل وثیقه	۰/۷۸۹			
	ایجاد ثبات قیمت‌ها در بازار	۰/۷۴۱			
	فراهم کردن زمینه سرمایه‌گذاری مشترک در طرح‌ها و پروژه‌ها	۰/۵۲۳			
	رفع تبعیض بین شرکت‌ها در زمینه اعطای تسهیلات و ارائه خدمات	۰/۷۴۳			
	ایجاد و تقویت بورس‌های رسمی مختص شرکت‌های کوچک و متوسط	۰/۶۴۱			
	ایجاد بانک یا مؤسسه مالی مختص شرکت‌های کوچک و متوسط به منظور حمایت بیشتر از آنها	۰/۶۰۳			
	تولید، فراهم‌سازی یا واردات تجهیزات و امکانات مورد نیاز کسب و کارهای کوچک و متوسط	۰/۷۳۳			
	کاهش تعرفه‌های گمرکی و مالیاتی برای شرکت‌های کوچک و متوسط به‌خصوص در سال‌های اولیه تأسیس	۰/۷۱۱			
	تقویت اتحادیه‌ها و اصناف مربوط به شرکت‌های کوچک و متوسط	۰/۶۲۵			
توسعه کسب و کار	کاهش محدودیت‌های قانونی و بوروکراسی‌های اداری در زمینه تأسیس کسب و کارهای کوچک و متوسط	۰/۷۱۲	۵/۹۲	۱۶/۴۴	۳۳/۶۲
	حمایت همه‌جانبه دولت از شرکت‌های کوچک و متوسط	۰/۶۸۳			
	حمایت مادی و معنوی دولت از ایده‌های نوآورانه	۰/۵۶۳			
	وضع سیاست‌هایی برای تسهیل تبادلات بین‌المللی و حضور فعال کسب و کارهای کوچک و متوسط در این عرصه	۰/۵۸۰			
	در اولویت قراردادن شرکت‌های کوچک و متوسط در زمینه واگذاری طرح‌ها و پروژه‌ها	۰/۵۹۵			
	استفاده از مشاور یا افراد متخصص در امور شرکت‌ها	۰/۶۶۷			
توسعه کسب و کار	تربیت نیروهای کارآزموده در مراکز آموزش عالی	۰/۵۶۲	۴/۰۷	۱۱/۳۱	۴۴/۹۴
	وجود شبکه آموزش مجازی در زمینه‌های تخصصی مختلف	۰/۵۲۰			
	مختص شرکت‌های کوچک و متوسط	۰/۶۹۳			
	ایجاد مراکز مشاوره‌ای به منظور ارائه خدمات لازم در	۰/۶۹۳			

ادامه جدول ۲. خلاصه تحلیل عاملی سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط

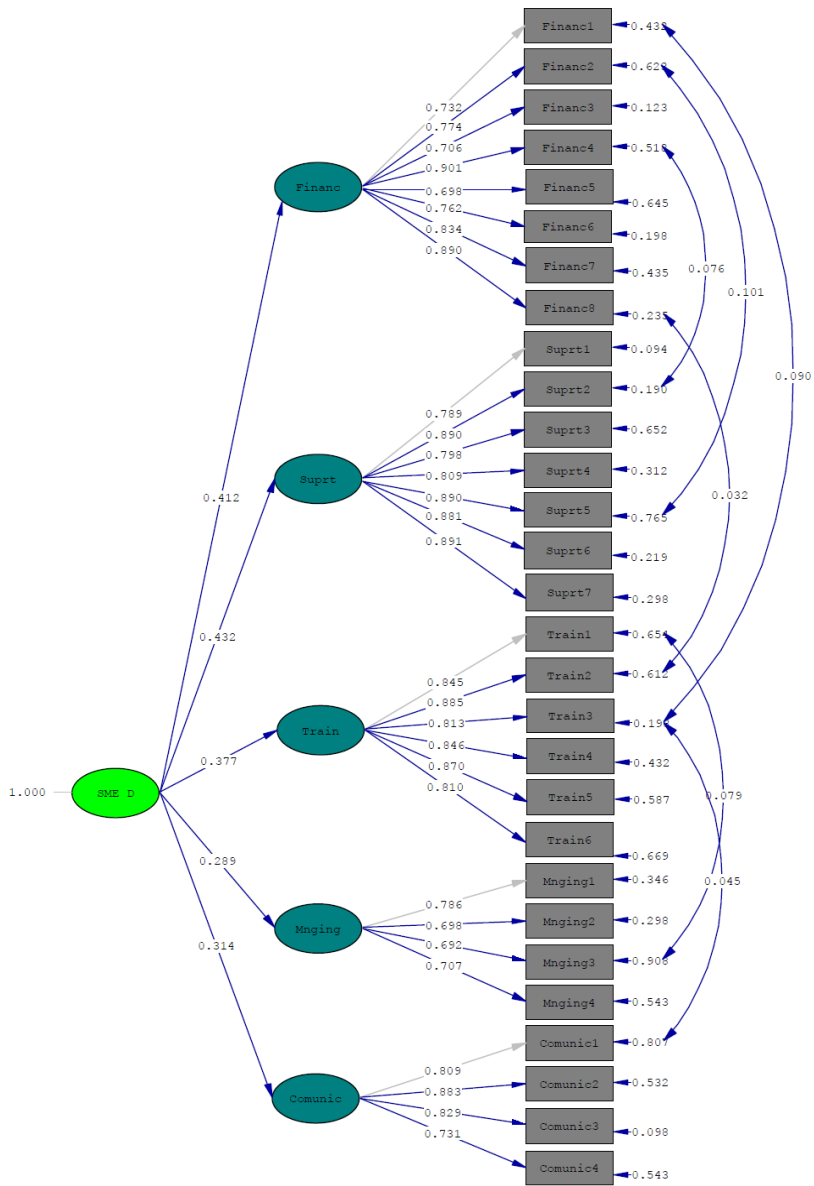
نام عامل	متغیرها	بار عاملی	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
۱	زمینه‌های مختلف به کسب و کارهای کوچک و متوسط	۰/۷۳۷	۳/۹۹	۱۱/۱۰	۵۶/۰۴
	افزایش سطح دانش فنی مدیران و کارشناسان از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی				
	انجام تحقیقات کاربردی در زمینه بررسی موانع و راهکارهای توسعه شرکت‌های کوچک و متوسط				
	برخوردراری مدیران از قابلیت‌ها و مهارت‌های کارآفرینانه				
۲	تشویق و ترغیب کارکنان این کسب و کارها به کار گروهی و مشارکت فعال از سوی مدیران	۰/۷۷۸	۳/۲۴	۹	۶۵/۰۴
	بهبود سطح رضایت شغلی کارکنان در این کسب و کارها				
	بهره‌گیری از نیروهای تحصیلکرده و متخصص در امور تخصصی شرکت‌ها				
۳	ایجاد مرکزی برای برقراری ارتباط مداوم بین شرکت‌های کوچک و متوسط و مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی	۰/۷۰۰	۳/۲۴	۹	۶۵/۰۴
	ایجاد پایگاه‌های اطلاع‌رسانی به منظور تسهیل در دریافت اطلاعات بازار				
	افزایش سطح دانش مدیریتی و ارتباطی مدیران و کارشناسان از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی				
۴	برگزاری نشست‌ها و جلسات هم‌اندیشی با حضور مدیران شرکت‌های کوچک و متوسط به منظور تبادل افکار و اندیشه‌ها و ارائه راهکارهای مناسب	۰/۵۴۸	۳/۲۴	۹	۶۵/۰۴

جدول ۳. نتایج میزان انطباق مدل پژوهش بر شاخص‌های برازندگی

شاخص برازش	معیار پیشنهاد شده	نتایج در پژوهش
درجه آزادی	≤ 3	۲/۴۶۱
سطح معنی‌داری	$\leq 0/05$	۰/۰۰۰
NFI	$0/90 \leq$	۰/۹۱
NNFI	$0/90 \leq$	۰/۹۰
CFI	$0/90 \leq$	۰/۹۰
شاخص نیکویی برازش	$0/90 \leq$	۰/۹۲
شاخص تعدیل‌شده نیکویی برازش	$0/90 \leq$	۰/۹۱
RMR	$\leq 0/05$	۰/۰۴۳
معیار ریشه میانگین باقی‌مانده‌ها	$\leq 0/10$	۰/۰۷۳

جدول ۴. تحلیل عاملی تأییدی ساختار نظری پرسشنامه

متغیرها	گویه‌ها	بار عاملی استاندارد شده	مقدار f	آلفای کرونباخ
مالی - تسهیلاتی	مالی - تسهیلاتی ۱	۰/۷۳۲	-	۰/۹۳۰
	مالی - تسهیلاتی ۲	۰/۷۷۴	۸/۶۵۸	
	مالی - تسهیلاتی ۳	۰/۷۰۶	۸/۸۹۵	
	مالی - تسهیلاتی ۴	۰/۹۰۱	۸/۶۶۶	
	مالی - تسهیلاتی ۵	۰/۶۹۸	۸/۲۷۴	
	مالی - تسهیلاتی ۶	۰/۷۶۲	۸/۸۵۱	
	مالی - تسهیلاتی ۷	۰/۸۳۴	۸/۴۵۲	
	مالی - تسهیلاتی ۸	۰/۸۹۰	۸/۷۵۵	
حمایتی	حمایتی ۱	۰/۷۸۹	-	۰/۹۲۱
	حمایتی ۲	۰/۸۹۰	۷/۲۱۱	
	حمایتی ۳	۰/۷۹۸	۸/۴۱۸	
	حمایتی ۴	۰/۸۰۹	۸/۸۲۰	
	حمایتی ۵	۰/۸۹۰	۱۰/۵۰۲	
	حمایتی ۶	۰/۸۸۱	۱۱/۴۲۱	
	حمایتی ۷	۰/۸۹۱	۹/۹۶۰	
آموزشی	آموزشی ۱	۰/۸۴۵	-	۰/۸۹۷
	آموزشی ۲	۰/۸۸۵	۹/۱۱۱	
	آموزشی ۳	۰/۸۱۳	۹/۵۵۴	
	آموزشی ۴	۰/۸۴۶	۸/۶۵۲	
	آموزشی ۵	۰/۸۷۰	۱۲/۳۲۶	
	آموزشی ۶	۰/۸۱۰	۱۲/۳۲۵	
مدیریتی	مدیریتی ۱	۰/۷۸۶	-	۰/۹۲۱
	مدیریتی ۲	۰/۶۹۸	۱۰/۶۲۵	
	مدیریتی ۳	۰/۶۹۲	۱۰/۴۰۳	
	مدیریتی ۴	۰/۷۰۷	۱۱/۶۹۸	
ارتباطی	ارتباطی ۱	۰/۸۰۹	-	۰/۸۷۷
	ارتباطی ۲	۰/۸۸۳	۹/۳۵۹	
	ارتباطی ۳	۰/۸۲۹	۹/۷۹۴	
	ارتباطی ۴	۰/۷۳۱	۹/۶۲۵	

Chi-Square=302.89, df=154, P-value=0.00000, RMSEA=0.071

شکل ۱. تحلیل عاملی تأییدی سازوکارهای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط

نتیجه گیری و پیشنهادها

در قالب هدف کلی اشاره شده، این تحقیق به دنبال پاسخ دادن به این پرسش بود که سازوکارهای اصلی برای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط کدامند و وضعیت این سازوکارها به چه صورت است. بدین منظور، سازوکارهای اصلی توسعه کسب و کارها با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی شناسایی شدند و در نهایت با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی مورد تأیید قرار گرفتند. همان گونه که یافته‌های تحقیق نشان داد، از دیدگاه مدیران مورد مطالعه عوامل مالی و تسهیلاتی مهم‌ترین سازوکارها در زمینه توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط مطرح هستند. شاید اصلی‌ترین و مهم‌ترین دغدغه فعالان این بخش یا افرادی که به حضور در این بخش تمایل دارند مسائل مالی است. این شرکت‌ها معمولاً بنیه مالی ضعیف‌تری دارند و به منظور ادامه حیات و حضور در بازار رقابتی به تقویت در بعد مالی نیاز دارند؛ به طوری که پاسخگویان نیز به خوبی به این نکته اشاره داشتند و از دیدگاه آن‌ها مواردی چون اعطای تسهیلات بانکی با بهره پایین، کاهش موانع موجود در زمینه دریافت تسهیلات از قبیل وثیقه و کاهش تعرفه‌های گمرکی و مالیاتی برای شرکت‌های کوچک و متوسط، به ویژه در سال‌های اولیه تأسیس، در بالاترین رتبه‌ها قرار گرفتند.

دومین دسته از سازوکارها، که از اهمیت بالایی نیز برخوردارند، به حمایت دولت به شیوه‌های مختلف مربوطند. همان‌طور که گفته شد، این شرکت‌ها، به ویژه شرکت‌های نوپا، معمولاً بنیه مالی، نیروی انسانی و زیرساختی ضعیفی دارند که بدون حمایت همه‌جانبه دولت نمی‌توانند به حیات خود ادامه دهند و دولت نیز نمی‌تواند به اهداف مورد نظر در این بخش دست پیدا کند. دولت می‌تواند به اشکال مختلف با سیاست‌گذاری و وضع قوانین مختلف، به صورت مستقیم و غیرمستقیم، از این شرکت‌ها حمایت مادی و معنوی کند. علاوه بر مواردی که ذکر شد، در کنار حمایت‌های مختلف دولت، توسعه و پیشرفت شرکت‌های کوچک و متوسط به نیروهای انسانی این بخش بستگی دارد و در صورتی که مدیران این واحدها بتوانند از نیروی انسانی خود به نحو مناسبی بهره‌گیرند می‌توانند به موفقیت‌های چشمگیری دست پیدا کنند. یکی از سرمایه‌های اصلی هر سازمان یا شرکت اطلاعات است که در کنار سرمایه‌های مادی و انسانی زمینه‌ساز رشد و توسعه است. امروزه، هیچ سازمانی نمی‌تواند بدون دستیابی به اطلاعات مناسب،

مرتبط و در زمان مطلوب به حضور موفق در عرصه‌های ملی و بین‌المللی امیدوار باشد و باید به شیوه‌های مختلف تلاش کند به این امر مهم دست پیدا کند.

نتایج این تحقیق با نتایج مطالعات متعددی همچون مطالعه رینولد (۲۰۱۰) و لیندستراند (۲۰۱۰) که تأکید می‌کنند سازوکارهای مالی مهم‌ترین نقش را در رشد و توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط ایفا می‌کنند، تحقیق لرنر و هابر (۲۰۰۰) و هینونن و کورولا (۲۰۰۳)، که حمایت دولت را بر توسعه کسب و کارها آزموده‌اند و این متغیر را برای رشد و توسعه کسب و کارها مهم ارزیابی کرده‌اند، مطالعه آنی و هامالی (۲۰۰۳)، که با در نظر داشتن متغیر آموزش نیروی انسانی و دستیابی به منابع انسانی مفید سعی در برآورد سهم این عامل در رشد و توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط داشته‌اند، و نتایج تحقیق دی پابلیس (۲۰۰۷) و ریردون و کیگوندو (۲۰۰۲)، که سهم سازوکارهای اطلاعاتی را برای رشد و توسعه کسب و کارها برآورد کرده‌اند، مطابقت دارد.

پیشنهادها

در زمینه عامل مالی - تسهیلاتی پیشنهادهای زیر سازنده خواهد بود:

- مؤسسات مالی و اعتباری خاص شرکت‌های کوچک و متوسط به منظور ارائه خدمات مالی بهتر به این واحدها، همچنین کوتاه‌تر شدن فرایند اداری اعطای این گونه تسهیلات به متقاضیان تأسیس و توسعه یابند؛
- با توجه به اینکه معمولاً این واحدها در شروع فعالیت خود ممکن است به سوددهی اقتصادی نرسند و برای تثبیت خود نیاز به زمان دارند، توصیه می‌شود تسهیلات اعطایی با درصد بهره پایین‌تر و همچنین دوره بازپرداخت طولانی‌تر اعطا شوند.
- در زمینه عامل حمایت دولت می‌توان به پیشنهادهای زیر اشاره کرد:
- با توجه به سیاست دولت در زمینه خصوصی‌سازی، پیشنهاد می‌شود، در واگذاری طرح‌ها و پروژه‌های مختلف سعی شود شرکت‌های کوچک و متوسط در اولویت قرار گیرند؛
- با توجه به اینکه بیشتر شاغلان در این بخش را جوانان تشکیل می‌دهند، دولت تلاش کند تا از ایده‌های خلاقانه و نوآورانه افراد در حوزه‌های مختلف حمایت کند و زمینه را برای تجاری‌سازی این ایده‌ها فراهم سازد.

- در زمینه عامل منابع انسانی پیشنهادهای زیر ارائه می شود:
- مدیران تلاش کنند تا با حضور در دوره‌های مختلف آموزشی برای ارتقای سطح دانش فنی و مدیریتی خود اقدام کنند و سعی کنند برای آموزش‌های ضمن خدمت پرسنل خود اقدامات لازم را انجام دهند؛
 - مدیران باید تلاش کنند تا به مقوله رضایت شغلی و ارتقای آن در بین کارکنان خود به شیوه‌های مختلف مادی و معنوی اقدام کنند تا از این طریق زمینه بهبود عملکرد شغلی در شرکت‌ها فراهم شود؛
 - پیشنهاد می شود تا مراکز آموزشی - مشاوره‌ای حداقل در مراکز استان‌ها به منظور ارائه خدمات آموزشی و مشاوره‌ای تأسیس شوند؛ البته می توان در کنار این مراکز از شیوه‌های آموزش الکترونیکی استفاده کرد.
- در زمینه عامل اطلاعاتی نیز پیشنهادهای زیر ارائه می شود:
- پایگاه‌های اطلاع‌رسانی در زمینه اطلاعات مختلف مالی، قیمت‌ها، بورس، شرکت‌های فعال و سایر اطلاعات مفید مورد نیاز شرکت‌ها ایجاد شوند تا ضمن تسهیل دسترسی مدیران به این اطلاعات، زمینه تعامل و برقراری ارتباط مناسب بین افراد و شرکت‌ها نیز فراهم شود.
 - تلاش شود تا زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و در کنار آن ارتقای سطح مهارت‌های لازم برای بهره‌مندی از این فناوری‌ها در جامعه فراهم شود.

منابع

- احمدپور داریانی، محمود و کمال، مهنوش (۱۳۸۹). تاثیر راهبردهای کارآفرینانه بر موفقیت واحدهای کسب و کار کشاورزی در استان فارس، فصلنامه پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ۱۴: ۲-۱۳.
- اکس، زولتان جی. (۱۳۸۳). صنایع کوچک و رشد اقتصادی، مقاله اول از کتاب نقش صنایع کوچک در اقتصاد مدرن، مترجم: جهانگیر مجیدی، چاپ دوم، تهران: موسسه فرهنگی رسا. ص ۱۷.
- انصاری، محمدتقی و سلمانی‌زاده، عباس (۱۳۸۸). بررسی عوامل محیطی موثر بر توسعه کارآفرینی از دیدگاه کارآفرینان کشور، پژوهش‌نامه مدیریت تحول (پژوهش‌نامه مدیریت نیمه اول ۱۳۸۸)، (۱): ۸۷-۱۱۰.
- ایزد خواه، محمد مهدی و اصغری‌زاده، عزت‌اله (۱۳۸۸). تأمین مالی در پروژه‌های تکنولوژی محور در مراحل مختلف عمر محصول، اولین کنفرانس مدیریت اجرایی، تهران.
- برخورداری، فاطمه. (۱۳۸۹). چالش‌ها و راهکارهای توسعه کسب و کارهای خانگی. ماهنامه بازار کار سال ۱۱ شماره ۵۹۳، ص ۶.
- زیودار، مهدی و قاسمی، امیر محمد (۱۳۹۰). اولویت‌بندی عوامل تسهیلگر در راه اندازی کسب و کارهای کوچک و متوسط با استفاده از روش مقدار ترکیبی قضاوت‌ها در محیط فازی، توسعه کارآفرینی، ۳(۱۱): ۱۶۷-۱۸۶.
- سازمان صنایع کوچک و شهرک‌های صنعتی. (۱۳۹۲). آمار صنایع کوچک. isipo.ir/?part=menu&inc=menu&id=82
- شریف‌زاده، ابوالقاسم؛ عربیون، ابوالقاسم و عبدالله‌زاده، غلامحسین (۱۳۸۹). شناسایی و اولویت‌بندی نیازهای حمایتی توسعه کسب و کارهای کشاورزی (مطالعه موردی: استان گلستان)، توسعه کارآفرینی، ۳(۱۰): ۷۱-۹۱.
- علم بیگی، امیر؛ ملک محمدی، ایرج و مقیمی، سیدمحمد (۱۳۸۸). تحلیل عاملی مولفه‌های فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی مرتبط با توسعه کارآفرینی سازمانی در سازمان ترویج کشاورزی ایران، اقتصاد و توسعه کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی)، ۲۳(۱): ۱-۱۰.
- غفاری آشتیانی، پیمان و پیرمحمدی، فاطمه (۱۳۸۷). نوآوری سازمانی در شرکت‌های کوچک و متوسط، ماهنامه تدبیر، ۱۹(۱۹۹).

یداله‌ی فارسی، جهانگیر؛ زالی، محمدرضا و باقری فرد، سیدمرتضی (۱۳۹۰). شناسایی عوامل ساختاری موثر بر توسعه کارآفرینی دانشگاهی؛ مطالعه موردی دانشگاه جامع علمی - کاربردی، سیاست علم و فناوری، ۴(۱): ۱۷-۳۲.

یعقوبی فرانی، احمد؛ ملک محمدی، ایرج؛ حجازی، یوسف و حسینی، سید محمود (۱۳۸۸). نقش عوامل سازمانی و مدیریتی در توسعه کارآفرینی در سازمان ترویج کشاورزی کشور، تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، ۴۰(۲): ۳۷-۵۲.

Amboise, G; Muldowney, M. (1988); «Management theory for small business: attempts and requirements»; The Academy of Management Review; Vol. 13, No. 2, Apr., 1988.

Annie, M.N.W. and Hamali, J. (2006). Higher Education and Employment in Malaysia. *International Journal of Business and Society*, 7 (1): 102-121

Bygrave, W. (1994). The Entrepreneurial Process, in the Protobal MBA in Entrepreneurship, Bygrave (ed.), New York: John Wiley & Sons.

Covin, J; Slevin, D; Covin, T. (1990); « Content and performance of growthseeking strategies: A comparison of small firms in high- and low technology industries»; Journal of Business Venturing; Volume 5, Issue 6, November 1990, Pages 391-412.

De Pillis, E. and Reardon, K.K. (2007). The influence of personality traits and persuasive messages on entrepreneurial intention: A cross-cultural comparison, *Journal of Career Development International*, 12, (4): 382-396.

Deakins, D. and Freel, M. (2003). Entrepreneurship and small firm, Mc Graw Hill Publication, New York.

Garavan, Th. N. and Cinneide € BarraOa. (1994). "Entrepreneurship Education and Training Programmers Review Evaluation", *Journal Industrial Training*, Vol. 18, No. 8, pp: 5.

Ginsberg, A. (2003). Inside the Minds: The ABCs of Entrepreneurship: The Fundamentals All Business Professionals Should Know and Remember, Aspatore Books.

Hair, F., Anderson, R., Tatham, R. and Black, W. (2006). Multivariate data analysis with readings, London: Prentice-Hall.

Hamilton. R, Dana. L. (2003) "An Increasing Role for Small Business in New Zealand", *Journal of Small Business Management*, Volume 41, Issue 4, pages 402-408.

Heinonen, J. and Korvela, K. (2003). How about measuring intrapreneurship? 33rd Entrepreneurship, *Innovation and Small Business Conference*, Milan, Italy, 10-12 September.

- Hillary, R. (2000). Small and medium-sized enterprises and the environment, Sheffield: Greenleaf.
- Jianghuai, Z., Zhining, H. and Jialing, W. (2009). Entrepreneurship and innovation: The case of Yangtze River Delta in China, *Journal of Chinese Entrepreneurship*, 1(2): 85 – 102.
- Kiggundu, M. N. (2002). Entrepreneurs and entrepreneurship in Africa: What is known and what needs to be done, *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 7(3): 239-258.
- Kiggundu, M. N. (2002). Entrepreneurs and entrepreneurship in Africa: What is known and what needs to be done. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 7 (3), 239-258. De Pillis, E., Reardon, K.K., 2007. The influence of personality traits and persuasive messages on entrepreneurial intention: a crosscultural comparison. *Career Development International* 12(4), 382-96.
- Kim, K.S., Knotts, T.L. and Jones, S.C. (2008). Characterizing viability of small manufacturing enterprises (SME) in the market: Expert system with application, 34(1): 128-134.
- Kyaw, A. 2008. Financing Small and Medium Enterprises in Myanmar, IDE Discussion paper, NO.148.
- Landstrom, H. (2005). *Pioneers in Entrepreneurship and Small Business Research*, Springer, pp. 31-39.
- Lerners, M. and Haber, S. (2000). Performance factors of small tourism ventures: The interface of tourism, entrepreneurship and the environment, *Journal of business venturing*, (16): 77-100.
- Lindstrand, A., Melén, S. & Nordman, E. R. (2011). "Turning social capital into business: A study of the internationalization of biotech SMEs", *International Business Review*, 20 (2), pp. 194-212.
- Luo, Y.D. (2000). Dynamic Capabilities in International Expansion, *Journal of World Business*, 35: 355–378.
- OECD (2010). "Guidelines for collecting and Interpreting Innovation Data", 8th. OECD and Eurostat, Oslo, Manual.
- Reid, R. and Harris, R.I.D. (2004). Family-Owned SME Growth in Scotland: A Comparison with the UK. Report to Scotecon.
- Reynolds, P. D., Hay, M. & Camp, S. M. (2010). *Global Entrepreneurship Monitor, GEM Executive Report*, Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership, Babson College.
- Tommaso, M. and Sabrina, D. (2000). *Towards a Theory of the Small Firm: Theoretical Aspects and Policy Implications*, Series Desarrollo Productive, NO. 87, CEPAL, Santiago, Chile.

- Wilson, F., Kickul, J. & Marlino, D. (2007). "Gender, Entrepreneurial Self-Efficacy, and Entrepreneurial Career Intentions: Implications for Entrepreneurship Education", *Entrepreneurship: Theory and Practice*, May, pp. 387-406.